

"בואי כלה" – השבת של חכמי הספרדים האחרונים יעקב יוסף אשבל

מבט פשוטי במתרחש כיום ברבים מבתי הכנסת הספרדיים, הוביל רבים מקרב בני הישיבות למחשבה כי ציבור שומרי התורה הספרדים הם אנשי מעשה פשוטים שהתחכום מהם והלאה. כך מוסברת העובדה שהם מאוד אוהבים ללמוד הלכה פסוקה, 'למעשה'. אכן, חלק גדול משיעורי התורה בבתי הכנסת הספרדיים נסוב סביב ענייני הלכה, לרוב מתוך הספר "ילקוט יוסף". השאר נסוב בדרך כלל סביב ענייני מוסר שונים, ברמה עממית למדי. אך מבט מעמיק יותר מגלה דווקא את הקשר של היהדות הזאת אל הסוד, אל המיסטיקה. אין זה משב ניו-אייג', אלא סיפור אהבה של ממש. לא בכדי נהגו הספרדים הירושלמים לקרוא בערב שבת בין השמשות (זמן מיסטי ורומנטי בזכות עצמו) את מגילת שיר השירים, מגילה האפופה בסוד ואהבה. אך הדברים נכונים גם ברובד ההלכתי שנראה כיום כה פופולרי בציבור הספרדי: במשך מאות שנים - ועד לפני פחות מארבעים שנה – ההלכה בחלקים גדולים מן הפזורה הספרדית¹ התבססה במידה רבה על תורת הסוד, בעיקר זו של האר"י. יתרה מזאת: בניגוד ליהדות האירופאית, בה פעלה תנועה שהתנגדה לגילוי סודות הקבלה לפשוטי העם, בארצות המזרח לא בלטה התנגדות שכזו לתופעה בה פשוטי העם נחשפים למושגים קבליים. רבים מפשוטי העם קוראים בספר הזוהר מדי שבת בשבתו ונוהגים במנהגי מקובלים דרך קבע.

מאמר זה מסכם את אשר נלמד ב"חבורת השבת" בישיבה בנושא 'השבת של חכמי המזרח האחרונים', ואת אשר למדתי בתחום זה בתקופה האחרונה. ברצוני להודות לאלחנן ניר על שנתן לי את המקום, עודד אותי ללמוד נושא זה וסייע לי בעצות ובהפניה לחומר קריאה.

בשנת 1572 נפטר האר"י ז"ל. בכיר תלמידיו, ר' חיים ויטאל, שרשם מפיו מספר ספרים, סירב לחלוק עם העולם היהודי הרחב את כתבי מורו. הוא התיר לאנשים מסויימים לעיין בהם, אך אסר להשאיל אותם – כדי למנוע אפשרות של העתקה. רבי חיים ויטאל עמד בסרובו זה עד פטירתו בשנת 1620. הוא ציווה שכתביו ייקברו יחד איתו. לפני מותו, בשנת 1600, עולה לארץ מפאס שבמרוקו ר' אברהם אזולאי. הוא התגורר בחברון ובירושלים, התעניין במיוחד בתורתו של האר"י, והחליט לדבוק בגוריו.

1 הכוונה היא ליהודים שחיו בארצות בהם שלטו העות'מנים, או בקהילות בהן חיו יהודים מגורשי ספרד.

ר' אברהם אזולאי למד מפיו של ר' חיים ויטאל, ולמד בחברותא עם בנו, ר' שמואל. לאחר פטירת ר' חיים ויטאל עלה ר' אברהם לקברו שבדמשק וביחד עם חבורה מצומצמת של מקובלים ערך שם ייחודים. מאוחר יותר סיפר ששם התגלה אליהם ר' חיים ויטאל, ואמר להם כי על אף שמעולם לא חשב שיעשה זאת, בעקבות השתדלותם היתירה הוא מתיר להם להוציא את הכתבים מקברו. כמאה שנה מאוחר יותר, הנער חיים יוסף דוד אזולאי, נכדו של רבי אברהם, מבקש מאביו רשות ללמוד מכתב היד המקורי של הספר "עץ חיים" וכן מכתבי יד נוספים של הסבא הגדול, ר' אברהם, שהיה ספונים בביתם. החיד"א היה אז בן 17. אביו התיר לו ללמוד מהכתבים בתנאי שלא יוציאם אל מחוץ לכותלי ביתו.

השבת של החיד"א – ר' חיים יוסף דוד אזולאי

החיד"א (1724-1806) היה תלמיד ה"אור החיים הקדוש", ר' חיים בן עטר, וכן תלמידם של הרש"ש ור' גדליה חיון בישיבת "בית אל". הוא שימש כדרשן ודיין בירושלים, ואף כשליח דרבנן של קהילת חברון. בשני מסעותיו, שנמשכו מספר שנים כל אחד, הצליח לגייס תמיכה כספית ואהדה רבה למצוות ישוב ארץ ישראל. הוא גילה כתבי יד נדירים והדפיס אותם, כתב עשרות ספרים ופירסמם. בערוב ימיו שימש כרבה של קהילת ליורנו דה פקטו, על אף שמעולם לא קיבל על עצמו תפקיד זה באופן רשמי. מסופר עליו שכשהגיע במהלך מסעותיו לצרפת, הוזמן לביקור בארמונו של לואי ה-16 שהשתחוה לפניו עם כל שריו. מארי אנטואנט, שהתרשמה מאוד מיופיו, ביקשה שיברך את בנה שיהיה יפה כמוהו. החיד"א ברכו, ובתמורה היא התירה לו לבקר בלא הגבלה בספריה המלכותית, ולהוציא משם כל ספר שיחפוץ בו, רשות שלא ניתנה לאף יהודי אחר מעולם.

ספרו של החיד"א, "ברכי יוסף", הוא ספר הלכה ראשוני מסוגו. הוא כתוב על סדר השו"ע, ומשלב אלמנטים קבליים בפסיקתו. החיד"א כתב על דברי האר"י ש"כל דברי קודשו מיוסדים על אדני הזוהר, ונגלו אליו האלוהים". במקום בו נחלקו האר"י והשו"ע בעניין ברכה מסויימת כתב החיד"א כך: "כי מרן ושאר הרבנים, לא ידעו אחד ממאה מגדולת רבינו האר"י ז"ל... ויתכן שאח"כ (אחרי פטירת האר"י) ידע מרן מתלמידי האר"י ז"ל שהיה מברך ברכה זו, וחזר בו". מאוחר יותר נשוב לסוגיה זו של מחלוקות הלכה וקבלה.

החיד"א היה דורש ברבים בשבתות עוד מילדותו, ופרסם כמה ספרי דרשות. בדרשותיו הוא מרבה לדבר על כך שהשומר את השבת הוא שותף פעיל בהבאת הגאולה, וכי בכח

שמירת השבת לכפר על כל העוונות, כך בדרשתו על הפסוק "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ, ח):

ראשי תיבות "זה אלי", רמז ששומר שבת מקיים האלוהות, שמאמין שהוא ברא העולם, וראשי תיבות "את יום השבת לקדשו ששת ימים", עם הכולל – גימטריא **אנוש**, רמז מה שאמרו ז"ל (שבת קי"ח): 'השומר שבת, אפילו עבד ע"ז כאנוש – מוחלים לו'. וזה רמז "תשב אנוש" – 'תשב', אותיות 'שבת', אהניא לאנוש, אף דעבד ע"ז כאנוש...

ורבינו אפרים ז"ל בכיאוורו על התורה כתיבת יד, כתב, את יום השבת לקדשו – ר"ת אליה, עד כאן דבריו. וכן אמרו במדרש רבה (ויקרא רבה, ג, א): אין ישראל נגאלין – עד שישמרו שבת. וכן ראיתי לגורי האר"י זצ"ל שכתבו "גאות לבש" הוא צירוף "גואל שבת", דבזכות שבת יבוא גואל..."

(פני דוד – פרשת יתרו).

יחד עם זאת, החיד"א אינו נרתע להשתמש גם בפחד הגיהנום כזרז לשמירת השבת, כך בדרשתו על המילים "ויקהל משה" (שמות ל"ה, א):

רבינו אפרים ז"ל, בפירושו כתב יד, כתב: "ויקהל" גימטריא 'מקוה', שדברי תורה מטהרין כמקוה, והאריך לדמות התורה למקוה, עיין שם. ואנן מה נענה, שהקב"ה ציווה להקהיל קהילות, ולדרוש דרשות ודינים לטהרנו כמקוה, והן בעוון מקהילים קהילות לדבר דברים בטלים ואסורים, ודבר חמור הוא החטא שבת יותר מבחול, שבו אש גיהנם נח, והוא מבעיר.

ופירש הרב מהר"ם אלשיך: "לא תבערו אש בכל מושבותיכם" (שמות ל"ה, ג) שלא יהיה חוטא, כי בזה בוער אש מושבי הגיהנם, כי כל אחד יש לו חלק בגיהנם, והחוטא בשבת גורם להבעירו, כי בשבת ניטש ונח כח טומאה, והוא מבעירו, וחטאו כפול שמטמא הנשמה היתרה...

(כסא דוד, דרוש כ"ד).

השבת של ר' יוסף חיים – ה"בן איש חי"

ר' יוסף חיים (1835-1909) היה בנו של ר' אליהו, מבכירי רבני בבל. בגיל 13 נכנס ללמוד ב"מדרש בית זלכה", אצל ר' עבדאללה סומך, שאת בתו נשא מאוחר יותר לאשה. לאחר פטירת אביו, ובמשך 59 שנה, הוא דרש מדי שבת בשבת בבית הכנסת הקטן של בגדד "צלאת אל זעירי", בו היו אלף מקומות. בימים טובים היה דורש בבית הכנסת הגדול של בגדד, "צלאת אל כבירי", בו היו 10,000 מקומות. מסופר כי שיעוריו היו תמיד מלאים וגדושים בקהל. דרשתו היתה נמשכת כשלוש שעות (!), ולאחריה היו הקהל מתפללים תפילת מנחה. לאחר התפילה היה הקהל מלווה את ר' יוסף חיים עד

ביתו, לעריכת הסעודה השלישית. מתוכן דרשותיו, ומתוך תיאור ההתרחשות שהובא כאן, עולה תמונה של שבת מאוד קבלית, מלאה בנחת ואהבת תורה. ר' יוסף חיים הוכר כרבה של כל יהדות בבל, על אף שלא נשא באף תפקיד רשמי מלבד דרשן. ספרו, "בן איש חי", הוכר כ"שולחן ערוך" של יהדות בבל. הספר "בן איש חי" הוא אסופת דרשות שנשא ר' יוסף חיים במשך שנתיים תמימות, בהן הקיף את כל ההלכות הנוגעות למעשה להמון העם בחלק "אורח חיים", וכן הלכות שימושיות נוספות משאר חלקי השו"ע. את הדרשות היה פותח בדברי אגדה הנוגעים לפרשת השבוע. אז היה עובר להלכות, שעל אף שלא היו בהכרח קשורות לפרשת השבוע אלא לסדר הסימנים בשו"ע אורח חיים, היה מקפיד לקשור אותם לדברי הדרשה בה פתח.

להלן מספר ציטוטים נבחרים מתוך הקדמתו ל"בן איש חי", בה הוא מסביר את הסיבות והשורשים לשיטתו בדרשותיו:

פתח ר' שמעון ואמר (זוהר ח"ג קס"ו:): "אילת אהבים ויעלת חן, דדיה ירווך בכל עת, באהבתה תשגה תמיד" (משלי ה', י"ט). אורייתא אורייתא, נהירו דכל עלמין, כמה ימין ונחלין ומקורין ומבועין מתפשטין מינך לכל סיטרא. מינך כולא. עלך קיימין עילאין ותתאין... אורייתא אורייתא, שעשועים דמורך, מאן יכיל לגלאה ולמימר סתרין וגניזין דילך...

אמנם הדבר ידוע, כי לדרוש בהלכות בלבד אין לב המון העם נמשך אחריהם, אלא צריך שיהיה עיקר הדרש ורובו בדברי אגדה ומוסר, ויזכור גם כן הדרשן באמצע פסקי הלכות על ידי הקשר, שיקשרם בדרשה שדורש על המקרא... ובעבור זאת היתה כוונתו של אדוננו התנא ר' מאיר עליו השלום, שהיה דורש שליש הלכות, שליש אגדות, שליש משלים, כדי למשוך לב המון העם על ידי שני שלישים של אגדות ומשלים, ונראה לי כי המשלים היו על דרך המוסר [...]. נמצא העולם רודפים אחר דרשות ופשטים, לכך צריך להתנהג בחכמה כפי דעתן של בני אדם.

ר' יוסף חיים מגלה דעתו שהוא דורש בדברי אגדה ומשלים כאמצעי למשוך את לב המון העם. אך ר' יוסף חיים לא הסתפק בסיפורי צדיקים, הוא מלמד את המון העם גם את כוונות האר"י. להלן מספר ציטוטים נבחרים מדרשתו על פרשת וירא ("בן איש חי", שנה שניה), אותם הוא פותח בדברי אגדה ומוסר:

"כי ברך אברכך, והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים (בראשית כ"ב, י"ז). הלשון כפול ומכופל! נראה לי, בסיעתא דשמיא, דידוע שאין לך בעולם דבר שאין בו חיצוניות ופנימיות, דהיינו, נגלה ונסתר. ולכן כל דיבור הבטחה שהבטיח הקב"ה לצדיקים, יש בזה נסתר הרומז על טובת הנשמה, ונגלה הרומז על טובת הגוף [...]. וכמו שאמרנו שאין לך דבר

שאינן בו חיצוניות ופנימיות, כן כל מצווה ומצווה יש בה חיצוניות ופנימיות; וכן הוא במצוות שבת: החיצוניות שבה, הוא עונג שבת הנגלה, שהגוף מתענג ביום זה באכילה ושתייה וכסות ועונה בתוספת מרובה על ימי החול; וכן מתענג במנוחה, שהוא שובת מכל מלאכה ועסק גשמי, וכל זה הוא נגלה. והפנימיות שבה, הוא עונג הנפש בתוספת נפש רוח ונשמה של קדושת שבת, והארת עילוי העולמות, וזיווגי המידות הנעשה למעלה, וכל זה הוא נסתר.

”כתב החיד”א ז”ל ב”מורה באצבע”: כעלות המנחה בערב שבת קודש, הנה הוא עת מסוכן למחלוקת בין איש לאשתו ובין המשרתים, והסטרא אחרא טורחת הרבה לחרחר ריב, והאישה הירא יכוף יצרו ולא יעורר שום מחלוקת והקפדה, ואדרבא, יבקש שלום. יעויין שם. דע, כי הנה כל אדם העושה קטטה ומריבה עם אשתו או בניו או משרתיו, ודאי נראה לו שהדין עמו, וראוי לריב על מכשלה שיצאה מתחת ידם בענייני הבית. אך באמת, מי שיש מוח בקודקדו, בין יבין שאם יצא איזה מכשול מתחת ידם, איננו נעשה מאתם, ואין זה מעשה ידיהם, אלא הוא מעשה שטן כדי לחרחר ריב ומדון בעת ההיא. ואם השטן עומד כנגד האישה או המשרת ומכשילם בענייני הבית, לעשות דבר שאינו מתוקן לבעל הבית; מה כוחם לדחות מעשה שטן? וכי יש אדם שיוכל להלחם עם השטן ולנצחו? מי זה יאמר ”יכולתי ונצחתי”? על כן כל איש מבין, כשיראה איזה מכשול וחסרון בעניינים של הבית, לא ישים אשמה על אשתו ומשרתיו לריב איתם, אלא יתן אל ליבו התנצלות זו שכתבנו, כי אמת היא, ואז ישתוק ולא יריב איתם ולא יתכעס, וטוב לו בעולם הזה ובעולם הבא.”

בהמשך הדרשה שהובאה לעיל עוסק הבן איש חי בדברי הלכה, ומשלב אותם בכוונות האר”י המובאות מסידור הרש”ש (בדרשה זו לבדה, מוזכר האר”י 23 פעמים והרש”ש 7 פעמים, בהתאמה). להלן דבריו על נטילת ידיים:

”...ומיד אחרי הקידוש יעשה נטילת ידיים כהלכתה מכלי שאינו נקוב, וקודם שיטול ידיו יאמר מזמור לדוד, ה’ רועי לא אחסר, יש בו ז”ן תיבות, ויכוון שלא יחסר מזונו, וגם מזון הנפש, וכנזכר בסידור רבנו הרש”ש ז”ל. [...] גם קודם שיטול ידיו יאמר נוסח זה: לשם יחוד קוב”ה ושכינתיה וכו’, הריני בא לקיים מצוות עשה דרבנן ליטול ידיי ולשפשפם קודם סעודה, כדי לעשות נחת רוח ליוצרי ולעשות רצון בוראי לתקן שורש מצווה זו במקום עליון [...] ויהי רצון מלפניך ה’ אלוקינו ואלוקי אבותינו, שבזכות מצוות הברכה אשר נברך על נטילת ידיים קודם סעודה, יהיה עתה עת רצון מלפניך, וימשך מן אור אין סוף שפע מוחין ואורת גדולים לשנים-עשר פרצופים הרמוזים בעשר ספירות הכוללים, הרמוזים בעשר אצבעות הידיים, ומשם נקבל שפע עשרה ברכות ככתוב (בראשית כ”ז כ”ח): “ויתן לך האלוהים (למשוך מאין סוף מוחין ושפע)

מטל השמים (חכמה) ומשמני הארץ (בינה), ורוב דגן (דעת) ותירוש (חסד);
יעבדוך עמים (גבורה) וישתחוו לך לאומים (תפארת), הוה גביר (נצח) לאחיך
(הוד) וישתחוו לך בני אמך (יסוד), אורריך ארור ומברכיך ברוך (מלכות)."

חשוב לציין שכיום רבנים ספרדיים רבים, במיוחד יוצאי בית מדרשו של הרב עובדיה יוסף, טוענים כי מנהגים קבליים אלו נהגו בבית משפחתו של הבן איש חי, שהייתה מפורסמת בחסידות, אך אינם מיועדים עבור המון העם. אך חשוב לזכור שדרשות אלו נאמרו מול קהל של אלפים מיהודי בבל, שיש יסוד סביר להניח שרובם המוחלט היו אנשי מעשה פשוטים. נראה שר' יוסף חיים האמין שיש חשיבות בהנחלת הנהגות אלו לכלל העם.

כאמור, ספרו של ר' יוסף חיים התקבל כ"שולחן ערוך" של יהודי בבל, וכן השפיע רבות מאוד על יהודי ארץ ישראל וקהילת ארם צובא. גם לאחר פטירתו המשיכה השבת הספרדית להיות בעלת גוון קבלי, עם אלמנטים של אהבת שמים. הדוגמא הברורה ביותר לכך היא קריאת מגילת שיר השירים בערב שבת בין השמשות. אלמנטים נוספים קושרים בעיניי את היהדות דווקא לאהבת ה': רבים מהם נוהגים לדבר על בית הכנסת דווקא בלשון נקבה: "בית כנסת גדולה", "בית הכנסת פתוחה" וכדומה. כמו כן נהג החיד"א לומר ש"האשכנזים אחוזים במידת הדין, ואנו (הספרדים) אחוזים במידת החסד".

השבת ה"ספרדית" במדינת ישראל

במדינת ישראל השבת איננה עוד סוגיה קבלית-מיסטית בלבד, יהיו שיגידו שכבר אינה כזאת כלל. במדינת ישראל השבת היא גם סוגיה פוליטית, עליה קמות ונופלות ממשלות, ובעטייה מדי כמה שנים ישנה בירושלים התקהלות שבמרכזה נערים זורקי אבנים, צלמים, שוטרים ומכוניות נוסעות (או חונות). בנקודה זו היהדות הספרדית מתפצלת לשניים: המתנגדים לציונות ולמודרנה, קרי – המסתגרים. וה"מתחברים" לציונות ולמודרנה, ומקבלים אותן בזרועות פתוחות יותר.

נחל בסקירה קצרה של האגף ה"ציוני" יותר: בישיבת פורת יוסף של שנות ה-40 בירושלים היו שתי חבורות. החבורה הראשונה נטתה בעקבות ראש הישיבה, הרב עזרא עטייה, שנטה לכיוון "אגודת ישראל", ואילו השנייה נטתה בעקבות נשיא הישיבה והראשון לציון: הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל (1880-1953), שראה את הציונות באהדה רבה, ואף היה רבה הספרדי של תנועת ה"מזרחי". נציין שתי מחלוקות מעניינות שלו עם הראי"ה קוק: בסוגיית מתן זכות הבחירה לנשים, הרב קוק התנגד, והרב עוזיאל תמך. מחלוקת נוספת היא בתחום חילוקי מנהגים בין עדות ישראל: הרב עוזיאל היה בעד ביטול השוני, כדי ליצור אחדות בין אשכנזים לספרדים. לעומתו הרב קוק, על אף שהתפרסם בחשיבות הרבה שייחס לאחדות ישראל, תמך בפלורליזם עדתי, והאמין

שחילוקי המנהגים אינם פוגעים באחדות העם. בחבורתו של הרב עוזיאל היה תלמיד צעיר שלימים היה רבה של ראשון לציון ותל אביב, וחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל: **הרב חיים דוד הלוי**.² ספרו הידוע ביותר של הרב הלוי הוא כמובן ספר ההלכות "מקור חיים", שאת הקיצור שלו למדו ולומדים רבבות מתלמידי החינוך הממ"ד. כרך ג' של "מקור חיים השלם", המוקדש להלכות שבת, פותח בהקדמה על "שבת בראשית – שבת הטבע". הוא עורך בה הבחנה בין "שבת הטבע" של ספר בראשית, לשבת בעלת הגוון החברתי של עשרת הדברות, המדברת על מנוחת העבד וכדומה. כאשר הוא ניגש לפרט את הלכות שבת, הוא קודם כל מבקש להסביר את הבסיס הרוחני-רעיוני של המצווה, ורק לאחר מכן את פרטיה.³ דוגמה לכך היא הלכות "שניים מקרא ואחד תרגום": בניגוד לטור והשולחן ערוך, בהם הלכות אלו משובצות בין הלכות קריאת התורה בשבת, בחר ר' ח"ד הלוי לשבץ הלכה זו דווקא בראש הלכות שבת, בין רשימת הדינים הנוגעים להכנות **בערב שבת**. וכך כותב הרב ח"ד הלוי:

הצד הרעיוני של ה"הכנה" (לשבת) הוא פשוט ביותר. אם יום השבת קודש הוא, אות ברית בין ה' וישראל, וחובה לקרוא לשבת עונג, הרי שיש צורך בהכנה לקראת כל אלה, אם זה הכנת הסעודות שבהן מענגים את השבת, וממילא כל הזמן הדרוש להכנתן, שממנו נובעים כל האיסורים הנ"ל, ואם זה התרעננות גופנית ע"י רחצה כביסה ותספורת ותלבושת נאה. אך מעל לכל אלה, הלא יום השבת הוא גם יום מקרא קודש [...] וכיוון שכן, הרי שגם למטרה חשובה זאת דרושה "הכנה" שייכנס לשבת כשנפשו ערוכה ומוכנה גם לעינוג הגוף וגם לעינוג הנפש [...] ראוי שיכין אדם עצמו גם מהבחינה הרוחנית על ידי השחמת הפרשה שניים מקרא ואחד תרגום ביום שישי, כשם שדואג הוא לבחינה הגופנית ע"י הכנת הסעודות.

האגף ה"מתנגדי" ברבנות הספרדית בארץ ישראל, מיוצג גם הוא נאמנה על ידי יוצאי ישיבת "פורת יוסף", בעיקר על ידי הרב עובדיה יוסף יה"ו. הביוגרפיה של הרב עובדיה יוסף ידועה: הוא בנו של בעל חנות מכולת בשוק מחנה יהודה שהתגלה כגאון כבר בגילאי העשרה שלו, והפך לבן טיפוחיו של ראש הישיבה, הרב עזרא עטייה. בניגוד לראשי ישיבת פורת יוסף, שהיו כולם בניהם ונכדיהם של בניו ואחייניו של הבן איש חי, דווקא הרב עובדיה שהגיעה ממשפחה בה אין מסורת הלכתית קשיחה, יכול היה לכוון מסורת חדשה-ישנה משלו. מסורת שאינה מעדיפה את האר"י (כפי שהובא לעיל בשם החיד"א על העדפתו הברורה את האר"י, גם במחלוקות הלכתיות: "כי מרן ושאר הרבנים, לא ידעו אחד ממאה מגדולת רבינו האר"י ז"ל..."), אלא דווקא את ר' יוסף

2 טורקיה 1924 – ת"א 1998.

3 פורמט שאימצו לאחריו כותבים נוספים, ביניהם הרב אליעזר מלמד בסדרת "פניני הלכה".

קארו. הרב עובדיה מרבה לצטט את המימרה הספרדית המפורסמת "קיבלנו על עצמנו הוראות מרן", וכן חידודי לשון שונים כגון "האיש אשר המלך חפץ ביקארר", או "כל אשר יאמר לכם יוסף עשו", וכן "ויוסף הוא השליט, הוא המשביר לכל עם הארץ". בכך מבסס הוא את ההגמוניה ההלכתית המוחלטת של ר' יוסף קארו, שאת הוראותיו קיבלנו "אף אם יהיו אלף רבנים נגדו" (ר' חיים פלאג'י). הרב עובדיה הוא כיום המנהיג הבלתי מעורער של רובו הגדול של הציבור הספרדי בארץ ישראל (ואף בתפוצות), וזאת לדעתי מכמה סיבות:

"ר' יהודה ור' שמעון – הלכה כר' יהודה" (כללי הפסיקה בתלמוד הבבלי, עירובין מ"ו). רבי יהודה פוסק בדרך כלל לקולא, על פי הפשט, ואילו רבי שמעון פוסק בד"כ לחומרא, ע"פ הסוד (למעט הלכות שבת, בהם ר' שמעון הוא המקל, ואכן הלכה כמותו שם). המון העם זקוק ל"כוח דהיתרא" כדי "לשרוד" את היער ההלכתי הסבוך. כח זה מאפיין את פסיקתו של הרב עובדיה לעומת פסיקתם של הרב מרדכי אליהו והבן איש חי (ר'פוק חזי מאי עמא דבר). בהקשר ה"שבת": כאשר הגיע הרב עובדיה למצרים, לשמש בדיינות, שם לב לתופעה בה יהודים לא מעטים מגיעים לבית הכנסת ביום השבת, ולאחר מכן פונים לחנויותיהם. הרב עובדיה התייחס בסלחנות לא מעטה לאותם היהודים, ולא הגדיר אותם כ"מומרים" מתוקף היותם "מחללי שבת בפרהסיא". הוא התחשב בכך שלרוב הם משתדלים לשמור על ההלכה. לעומת זאת, כאשר נשאל כעבור שנים על כשרותו של מפעל שימורים הממוקם בקיבוץ חילוני, הנתון תחת השגחת הרבנות הראשית לישראל, אך העובדים בו הם מחללי שבת בפרהסיא, שפך הרב עובדיה בתשובתו את חמתו ואת קצפו על אותם מחללי שבת תוך שימוש בביטויים קשים (על אף שכמובן להלכה למעשה השתמש ב"כח דהיתרא").

אחדות ספרדית: בשנותיה הראשונות של המדינה הופלו הספרדים לרעה, בין השאר על רקע דבקותם הדתית. הדברים הגיעו לשיאם בגזיזת הפאות, בחטיפתם של ילדי תימן ובצייטוטים הלקוחים מתוך פרוטוקול ישיבות הממשלה מראשית שנות החמישים, שם נדונה השאלה האם בכלל יהיה ניתן "לחנך מחדש" את המרוקאים, או שכלל אין להם תקנה. הרב עובדיה, הנחיל מורשת ספרדית מקורית וגאה, שהינה גם דתית. הוא תרם לזקיפת הקומה הספרדית במורשתם הייחודית, אפילו תוך התרסה מסויימת כלפי הממסד האשכנזי, אם הפוליטי ואם הרבני. מפורסמת גישתו של הרב עובדיה כי אין שום תוקף למנהגי התימנים, שהרי בהגיעם לארץ ישראל עליהם להיות כפופים ל"מרא דאתרא", הלא הוא ר' יוסף קארו. אך כאשר הוא מבקש לבסס מחדש את מנהג הייבוש, אותו אסר הממסד האשכנזי ב"חרם הרבנים" המפורסם, הוא מתיר לתימני לייבם, על סמך המסורת התימנית שיש לשימוש במנהג זה (פסיקה מתקופת דיינותו בפתח תקווה).

הרב עובדיה כבש את הציבור הספרדי באמצעות שני כלים: הראשון הוא הסידורים המבוססים על פסקיו, שהחליפו את הסידורים מבית הדפוס של "מנצור" שהיו מבוססים על פסקי הבא"ח. הקהל בחר בסידורים החדשים משום שהיו נוחים יותר לקריאה מהישנים, ובעת ספק בתפילה נהג הקהל פשוט כפי שהיה כתוב בסידור. כאמור – ע"פ פסקיו של הרב עובדיה. כך עבר הציבור לפסיקה ע"פ מרן. הכלי השני: הספר "ילקוט יוסף", שהחליף את הבן איש חי. לעומת הבא"ח, שערך על סדר פרשיות השבוע, ומתובל בדרשות שונות, "ילקוט יוסף" הוא ספר אנציקלופדי, מסודר מאוד, נטול "הסחות", ומלא ב"הלכה כמיקל, והמחמיר תבוא עליו ברכה" המאפשר "מרווח נשימה".

ברצוני להתייחס בקצרה לטיעון ש"קיבלנו עלינו הוראות מרן": הרב חיים סתהון, מי שהיה רבה של צפת בעשור הראשון של המאה ה-20, כתב ספר בשם "ארץ החיים" (תרס"ח) ובו "עניינים הנוגעים לא", ומנהגים ותקנות והסכמות של הראשונים והאחרונים, תקיפי וחסידים דארעא דישראל". להלן מספר ציטוטים מספר זה, המהווה עבודת מחקר מקיפה אודות תוקף מנהגי ארץ ישראל בפרט ומנהגי קהילות ישראל בכלל:

"כתב בב"י או"ח סי' רמ"ח דבמקום אשר נהגו כדברי המתירים נגד הכרעתו יש להם על מה שיסמוכו ואין מוחין בידם. וכן אמר פה אל פה למורינו הרב מהר"מ גלאנטי על מנהג קדים פה עיה"ק צפת ת"ו שיעשו כמנהגם נגד מה שפסק בשו"ע."

"ובתשובות פרח שושן⁴ או"ח כלל ג' סוף סי' ד כתב: דבכמה דברים עבדינן היפך פסק מרן ז"ל ואפשר שאיזה חכם ראוי להוראה הנהיג כן... (וכבר כתב הש"ך ביו"ר סי' ס"ה סק"ז דהרבה פעמים מצינו מנהג שהוא מיוסד על פי דעת פוסק יחיד כנגד רוב הפוסקים). וזה אפילו פה עיה"ק צפת ת"ו אתריה דמרן ז"ל וכל שכן בשאר ארץ ישראל ת"ו וכל שכן גלילות חו"ל ההולכים אחר הוראותיו וכמ"ש השולחן גבוה⁵ או"ח בכללים שבריש הספר סי' ט"ו וז"ל: לא קבלנו עלינו הוראות מרן אלא בדבר שאינו מצוי בקבע ולא נהגו כבר, אבל בדבר שהוא מנהג קדמון לאסור או להתיר, אעפ"י שנתפשטו אח"כ הוראות מרן – המנהג לא זז ממקומו".

4 (הרב ישועה שבאבו, מצרים, המאה ה-18)

5 (רבי יוסף מולכו, סלוניקי תנ"ב – ירושלים תקכ"ח)

כמו כן התייחס הרב סתהון לסתירות בין פסקי השו"ע למנהגי האר"י, באומרו כי: "כל שכן בשאר דברים, פשיטא דאזלינן בתר הכרעת האר"י, אפילו נגד פסקי מרן". לאור דברים אלו, נראה לי פשוט לסכם כי אמנם חלקו יהודי ארצות המזרח וחכמיהם כבוד רב לר' יוסף קארו, אך על אף שנהגו לומר "קיבלנו על עצמנו הוראות מרן", לא נהגו כמותו בשני מקרים שכיחים למדי: מנהג שהתקבל בניגוד לפסקיו (בפרט מנהג קדום, אך לאו דווקא), או במקרה בו הוא חולק על ההלכות המובאות בשם האר"י. דבר זה נאמר ביתר תוקף על יהודי צפון אפריקה: מנהג יהודי תוניס הוא לפסוק על פי עיון מעמיק בסוגיות הגמרא, ולא דווקא על פי פסקי מרן. ההלכה של יהודי מרוקו מבוססת בחלקה הגדול על מנהגים, והתגבשה כך שהיא דומה מאוד לפסיקות הרמ"א (איסור קטניות בפסח, היתר אכילת בשר לא חלק, ברכה על הנרות לאחר הדלקתם, וכדומה). לבסוף, נראה ברור לומר שלא ניתן להחיל את דינו של אדם שהגיע למקום חדש לגבי קהילות שלמות שעולות לארץ ומקימות בתי כנסת המתנהלים לפי הנהגותיהם במקומם הקודם. ודאי שאין כאן משום "לא תתגודדו" וכדומה.

הרב עובדיה הוביל להפסקת קריאת שיה"ש בערבי שבתות (או להעברת הקריאה לטרם תפילת מנחה), מתוך שיקול המעדיף שהעם ישמע בין קבלת שבת לערבית שיעור קצר בדברי הלכה. כמו כן, היהדות הספרדית שהיתה מאוד טבעית ומשפחתית,⁷ הפכה במהלך שלושת העשורים האחרונים להיות יותר ישיבתית-הלכתית. במגמה זו בולטות שאיפות להידמות לחברה הליטאית⁸. לדעתי הסיבה לכך שהרב עובדיה הלך לכיוון ה'מאמץ' במידה רבה את המודל הליטאי קשורה למפגש של היהדות הספרדית שעלתה בשנות החמישים עם הרעיון המערבי לפיו מודרנה שווה חילונית. זאת בשונה מהמצב אותו הכירו ברוב הארצות המוסלמיות, שם הטכנולוגיה והמודרנה לא דחקו את רגלי המסורת, אלא שולבו בצד ה'שריעה'. תוצאת המפגש הייתה התפרצות גדולה של תופעות "התחלנות" ברמות שונות בקרב יהודי עדות המזרח. הרב עובדיה זיהה כי עולם התורה האשכנזי הורגל כבר בהתמודדות עם מודרניות שכזו, ולכן אימץ את המודלים שלו.⁹

6 למעט יהודי העיר מקאנס, שנהגו ע"פ פסקי מרן.

7 בדומה לחברה הערבית המסורתית.

8 שהפכה טבעית פחות ו"אקדמית" יותר. בין היתר בהשפעת החברה האירופאית של תקופת ההשכלה.

9 מה שמסביר גם את התופעה המתוארת בפרק הבא. גם הספרדים הבוחרים לשוב למודל "רוחני" יותר ולא דווקא "למדני", בוחרים במודלים שהם אמנם ספרדיים, אך בעלי גיבונים חסידיים-אשכנזיים מובהקים.

אחרית דבר

בעשור האחרון החלה תופעה של "חסידות חדשה" בחברה המסורתית-מזרחית. רוחות קבליות-חסידיות חוזרות לנשב ברבים מבתי הכנסת הספרדים, וכובשות להן עוד ועוד מוקדי השפעה. שלוש דוגמאות בולטות לכך הן:

הרב שלום ארוש, מחסידות ברסלב, שישנם אלפי ספרדים הנמנים על שומעי לקחו וקוראי ספריו.¹⁰

"בבות" שונים, כגון בניו של הבבא סאלי זי"ע, שמכונים לעתים בכינוי 'אדמו"ר'. הרב יורם אברג'ל מנתיבות, שהשפעתו כבר מזמן חורגת מעבר לגבולות הנגב המערבי.

לכל הללו יחד יש אלפים של חסידים המוכנים לקבל על עצמם מנהגי חסידות המיוסדים על אדני הקבלה. הם מוכיחים כי הציבור הספרדי חפץ ביותר מאשר "כח דהיתרא", והחיבור בין עדות המזרח לבין הסוד והרומנטיקה אינו נחלת העבר בלבד.

אני חושב שבשנים האחרונות נפתחים הלבבות יותר ויותר לאפשרות של אימוץ המודל הספרדי, שיוצר שבת מלאת סוד, משפחתיות טבעית, רומנטיקה ומסורת פשוטה. מודל בו גם לימוד התורה בשבת הוא פעולה מלאת אהבה, ופחות "מעשה מצווה" שהשבת מאפשרת.

ברצוני להודות לאלחנן ניר על שנתן לי את המקום, עודד אותי ללמוד נושא זה וסייע לי בעצות ובהפניה לחומר קריאה. כמו כן תודתי לרב ד"ר בנימין לאו שבספרו "ממרן עד מרן – משנתו ההלכתית של הרב עובדיה יוסף" בהוצאת ידיעות אחרונות, הסתייעתי רבות.

---

10 ציטוט מעניין שלו בהקשר זה הוא: "רבנו הוא כ"כ גדול, שאפילו אשכנזים מסוגלים להיות חסידים שלו".